

De wijze van vragen

door Prof. Dr. K.H. Miskotte¹

Over “het bittere raadsel van Gods goede schepping” te denken en te schrijven, lijkt mij niet alleen moeilijk, maar ook moeizaam. Men geeft telkens weer antwoorden waarnaar niet gevraagd is of die een eindstation van consequenties benaderen waarop niet is gerekend. De moderne mens vraagt, globaal gesproken, niet meer op de wijze die de titel suggereert. Hij weet niets van Gods goede schepping en weet dus met een “bitter raadsel”, dat daaraan verbonden zou zijn of daarin inherent zou zijn eerlijkheidshalve niets aan te vangen. Veeleer meent hij te weten van een totale wereld die de ontvankelijke en eerlijke mens radicaal misselijk moet maken door haar onbehoorlijkheid.¹ Wie hem tegemoetkomt wordt ingeschakeld als steun voor zijn negatieve gevoelens tegenover het bestaande, het geldende, zelfs en vooral tegen het redelijke. Hij heeft God afgeschreven en als hij op wonderlijke wijze toch door Hem vervolgd wordt als door “*the hound of heaven*” (Francis Thompson) dan is het duister of hij niet het spook ontmoet van een gestorvene of beter: of hij niet uitwijkt voor zulk een “*revenant*”. Voor zover hij zich rekenschap geeft van deze bezoeking komen zijn vragen, die meest een uitdaging zijn van het geloof en zich plegen toe te spitsen in een intelligent (of/en banaal) honen van de gelovige. Hij speelt in zijn “vragen” theoretisch met hem vreemde constructies. Hij beroept zich slechts spelenderwijs op de rede of op de zedelijke noties, zij moeten hem dienen om zijn onbehagen tijdelijk een zeker reliëf te verlenen. Eigenlijk is hem ook de twijfel vreemd geworden, hij is zo zeker van zijn onzekerheden dat, breekt de twijfel toch door, deze onmiddellijk tot de vertwijfeling schijnt te leiden. De wijze van vragen raakt nergens meer aan de werkelijkheid, ook niet aan de werkelijkheid waarvan hij in uiterste subjectivering zichzelf een beeld heeft gemaakt. Men kan vermoeden dat hij in zijn ontduiken van de rede in wezen dat vragen vermijdt dat hem aan zichzelf zou kunnen openbaren als een “*in Frage Gestellter*”.

Van het vragen als de “*Frömmigkeit unseres Denkens*” (Heidegger) is nauwelijks een spoor te vinden. En hoe zou hij kunnen verstaan, laat staan beamen dat “*die Unangemessenheit, Armut, Bedürftigkeit unserer Rede, die Unangemessenheit, Armut und Bedürftigkeit unseres Glaubens selbst ist*” (Heinrich Ott). Hiermee is een lijden gemeend dat wel het uiterste tegendeel is van het onbehagen dat wij (wij allen) ondervinden bij de raadselen waarop wij, menens of niet menens, stuiten in het bestaan en dat wij trachten op te vangen in onze rekenschap.

¹ In de *Doopvont* van Bordewijk staat op 142 een passage die deze “onbehoorlijkheid” door tante Aleida laat vertolken: “ik vind het altijd zo verschrikkelijk dat het hoofd waarin de menselijke geest is geconcentreerd, als dat ook een mond heeft... Begrijp je me? Eten en drinken met je mond, dat prachtige hoofd misbruiken voor eten en drinken”. En na enig verweer van de aanwezigen volgt dit oerksomische (en symbolische) slotwoord: “ja, maar ik kan er toch niet van loskomen, van zoiets onogelijks; het is een vergissing geweest van onze lieve Heer, absoluut. En daarom...”

Het vragen van de wetenschap

Er is een wetenschappelijk vragen, zoeken en vinden dat in grote ernst en nietsontziende zelfcorrectie, in concentratie op de “natuur” als object van ons voortschrijdend weten met de denkmiddelen die aangepast zijn aan de gegevens (welke eerst vóór de exploratie weer afgestemd moeten zijn op de gegevens, waardoor in deze zelf een element van experimentele voorlopigheid wordt gemengd). Wij vieren de wetenschap, in al haar onderscheiden methoden: wij moeten de suggestie van het onheil, de zelfvervreemding, de levensverwoestende werking afzweren voor zover zij van de wetenschap als zodanig zou willen gelden. Wij leven in het huis dat zij door middel van de techniek voor ons gebouwd heeft, een huis dat bedreigd wordt. Doch dit is overwegend het gevolg van ethisch, cultureel en politiek falen. Hoe het zij: bij haar vragen komt de wetenschap “het bittere raadsel” *niet* tegen dat ons tot een aanvechting kan worden in het geloof. Hanteert men de norm van de “volmaaktheid”, dan beweegt men zich buiten de wetenschap, ‘volmaakt’ is geen natuurwetenschappelijk begrip. De ondoorzichtigheid is nog geen raadsel, tenminste zolang wij ons mensen weten, en ik dacht dat een rand van minutieus betrapte ondoelmatigheid samenhangt met onze positie en beperktheid (waarover we ons overigens niet zinvol kunnen beklagen). Men kan eerder zeggen dat uit *niets* voorzienigheid en planmatigheid blijkt (hoewel een dergelijke stelling in de grond de wetenschap zou moeten maken tot een bedrijf zonder enig perspectief van waarheid) dan dat ergens, hier of daar, *iets* ontbreekt aan de doelmatigheid. Dat lijkt mij al te menselijk gedacht en zelfs geoordeeld. Toen, gelijk Karl Joel heeft aangewezen, “*die Naturwissenschaft aus dem Geiste der Mystik*” geboren werd, lag dat anders, was het een religieus oordeel dat door andere “*übergreifende*” oordelen werd achterhaald. Maar sinds de mathematisering en mechanisering van het wereldbeeld haar beslag kreeg, hebben zulke vooroordelen geen goede grond meer, ze zijn methodisch uitgesloten. Wat dit in het geheel van het menselijk geestesleven betekent, ervaart men aan een uitspraak als die van Simpsonⁱⁱ, die blijkbaar methodisch niet gans uitgesloten is: “de mens is niet het doel van de evolutie” (daar laat zich nog iets bij denken), “welke *klaarblijkelijk* geen doel heeft!” Het feit dat zulk een onzinnige uitspraak klaarblijkelijk methodisch niet uitgesloten is, werpt een schaduw over het kennisgehalte van de exacte wetenschap, waarbij wij wel zouden moeten overwegen of de uitspraak: “wij vieren de wetenschap” niet minstens op lager toon moet worden gestemd.²

Het vragen van wijsbegeerte en religie

Een andere wijze van vragen is die van de klassieke wijsbegeerte en die van de *religieuze mens*. Zij hangen *en* historisch *en* naar de gerichtheid zeer nauw samen. Wat het “bittere raadsel” betreft, gaan hun vragen (want alle vragen onderstelt een orde van de rede) gelijkelijk uit van een gegeven grootheid die grond van het bestaan, waarborg van de harmonie in alle tegenstrijdigheid, teleologische stuwung en rechtvaardiging van de

² Men zie, om enige literatuur te noemen: H.J. Pos, Inleiding tot *Scientia* (eerste uitgave). A.E. Loen, *De vaste grond*, p. 255-259. A.J. de Sopper, *Dwaalwegen*, p. 21-37. G. Gusdorf, *Traité de métaphysique*, vooral II, l’Escamotage de l’homme. A.E. Loen, “De oorsprong der soorten” in *De evolutieleer na honderd jaar*; dezelfde, “Natuur, Werkelijkheid, Totaliteit?” in *Ned. Theol. Tijdschrift*, jaargang 14.

menselijke oerbeseffen inhoudt. Het grootste – en wellicht in zulk meesterschap het laatste voorbeeld van zulk denkend vragen (en antwoorden) – is Leibniz' *Monadologie* en *Theodicee*. En terecht zegt C.F. von Weiszäcker in zijn *Geschichte der Natur*:³ “man kann geistesgeschichtlich zeigen wie die Lehre von der Unendlichkeit des Raumes bewusst als eine Übertragung von Eigenschaften, welche vorher Gott vorbehalten waren, auf die Welt aufgefasst wurde. In der Neuzeit nun teilen Mensch und Natur wie die übrigen *Prädikate Gottes* so auch Seine Unendlichkeit unter sich auf”. Van daaruit wordt de religieuze mens gedreven al wat met deze (overigens voorbarige) overgedragen eigenschappen Gods in strijd schijnt, als kritische vragen nota bene aan God te richten, in nauwelijks bedwongen verontwaardiging en heimelijk beter weten (door een beroep van het begrip “God” op een nog hoger begrip “God”) de onmiddellijke inspraak van zijn rede te bevestigen en zich een edeler weten te wanen dan “God” in zijn willekeur, ondoelmatigheid, onrechtvaardigheid, onverschilligheid tegenover het leed der creatuur, tenzij het hem lukt deze macht op het nippertje te rechtvaardigen, te “redden”, te bewaren althans als Idee. Het laatste schept, zo mogelijk, een grotere distantie van de werkelijke vragen van het mensenhart dan het eerste aanklagen. Want het “bittere raadsel” heeft een gans andere stem. Als die gehoord wordt, gaat het zoals de jonge Barth⁴ zegt “in keinem Sinn vornehm, akademisch, überlegen, unbeteiligt” toe, “aber auch in keinem Sinn ‘fromm’, ‘religiös abgeklärt’, ganz und gar ohne die erschlichene Voraussetzung einer Vorsehung und Harmonie über diesem Ganzen, sondern existentiell, will sagen ernsthaft, selber angebrannt, selber aus dem Sattel geworfen, unproblematisch, uninteressiert, unrettbar... mit den Ohren und Augen des Iwan Karamasoff!...”⁵

Vragen als gebed en als theologie

Dat de vraag existentieel het antwoord reeds omvat (wat in de buurt van het citaat in den brede wordt uitgewerkt) sluit niet uit dat christenmensen ook vragen, juist vragen. Hun vragen is enerzijds gebed, anderzijds theologie. En die sluiten niet zonder meer bij elkaar aan, ja een verkeerde theologie bemoeilijkt het vragen van het gebed, de ontmoeting, de gemeenschap. Het kan zelfs zijn dat zij de toekeer, de verwachting en de vrede verhindert. Goede theologie betuigt, in gebrokenheid, zelfs in marginale verwarring, het werk en wezen van Hem met wie wij te doen hebben. Zij snijdt alle vragen af, of liever, zij ontheft ons, ontslaat ons van de vragen die in laatste instantie geen vragen zijn, niet ernstig gemeend zijn, niet zuiver gedacht zijn, nog niet ontdekt hebben waar zij zijn en wat zij zijn. Daarmee dient zij het Woord Gods! God is per definitie het antwoord dat wij zoeken, voor zover wij het in de tijd kunnen verstaan. Wie “God” zegt, zegt “eeuwige Gerechtigheid” en kan het

³ S. 64.

⁴ *Römerbrief*, S. 283.

⁵ “Er gebeurden te veel ongehoorde en schokkende dingen om nog in de illusie te kunnen geloven” (lees ik in de inleiding van een catalogus van een Goya-tentoonstelling). Nu, niemand gelooft in wat hij als een illusie heeft onderkend. Bedoeld is: “dan dat wij die dit alles voor een illusie houden, begrijpen kunnen dat mensen er zelfs toen nog in hebben geloofd.” De contractie is merkwaardig tiranniek in een gemoedsrust die wel heel ver is van wat Iwan heeft gehoord en gezien.

niet over zijn lippen krijgen te vragen: “is *God rechtvaardig?*” maar alleen “toon mij uw gerechtigheid, hier en nu, en als het niet mogelijk is, dan blijve het U voorbehouden mij licht en kracht te geven om de ondoorgrondelijke dingen te dragen, zoals het Uw aard is vrede te geven aan alle mensen, elk naar zijn aard, levensgang en begrip”. Wij hopen straks, ach met arme woorden – maar we zijn blij ook met die arme woorden, omdat we daarin *Gods gevangene* zijn en toch onze eer hebben als zijn vrije partner – dit nog enigszins nader te ontvouwen. Nu eerst een ander aspect.

Dwaalwegen van de traditie

Want er komt nog iets tussen, namelijk de overlevering die ons van alle theologie vervreemd heeft. Dat is niet minder dan een ramp! Hoewel er zelfs theologanten (!) zijn die vrolijk voor zich heen praten en de dogmatiek die hen zou kunnen helpen het toegeven aan de ergste dwaasheden te vermijden, even vrolijk verachten als alle andere *outsiders*. Zij laten de vragen bloeien en in het kruid schieten die wezenlijk zinloos zijn, omdat zij deels uit de aard van de zaak niet opgelost kunnen worden, deels in theologische redelijkheid niet gesteld kunnen worden, deels van verkeerde (ditmaal vrome) veronderstellingen uitgaan. Om bij het laatste te blijven: men kan niet vragen of de wetenschap wijzer wordt van het Woord Gods (als er zoiets is). Men kan niet vragen: waar was God bij de ondergang van de *Titanic*? Men kan niet vragen: heeft God de mismaakte mens “geschapen”? Ons dunkt dat de hele “leer” van de voorzienigheid daarin wordt misverstaan alsof deze ident zou zijn met of een vervanging van de *nexus rerum*ⁱⁱⁱ, in plaats van haar materiaal te zijn om dáármee en dáárover te regeren. Men kan toch eigenlijk niet spreken van een “gevallen” schepping, en het lijkt mij voor een christen een in het wereldbeschouwelijke geprojecteerde ondankbaarheid te zeggen: wij zijn *niets* dan tegenstrijdigheden, niet omdat dit zo erg zou zijn, maar omdat het niet *waar* kan zijn.

Zulke noties bezwaren het rechte vragen. Wie onder de mensen rondgaat met een priesterlijk, een pastoraal hart, zal wel ervaren hebben hoeveel neerslachtige stemmingen er zijn, hoeveel troebele oordelen er omgaan, hoeveel trots er leeft die zich bij gelegenheid wapent met overgeleverde, ondoordachte voorstellingen, hoeveel masochisme meedoet, dat zich breed maakt met de misère en absurditeit van “God”, “schepping”, “voorzienigheid”, “vergankelijkheid”, “lijden”, verbonden met grenzeloos beleden belevingen van revolte, indifferentie, vervreemding die niet alleen te goeder trouw voor geldig worden gehouden, maar die inderdaad onvermijdelijk zijn en blijven, zolang men niet verwezen wordt naar Gods *zelfbetuiging*. Om nog eens, nu de rijpe, Barth te citeren:⁶ “Gottes Selbstkundgebung und der Glaube an sie nicht die Unterstreichung einer Selbstbeurteilung des Geschöpfs, nicht die Hypostasierung einer menschlichen Meinung, sondern, den verschiedenen, konkurrierenden menschlichen Meinungen gegenüber und

⁶ *KD III/1*, S. 422: eigenlijk zou de hele *passus* uit ‘Das Ja des Schöpfers: Schöpfung als Wohltat (1), als Verwirklichung (2), als Rechtfertigung (3)’ hier moeten staan, om het gewicht van de zaak ons enigszins te realiseren.

ihnen entgegengesetzt, die Offenbarung und Anerkennung des göttlichen *Urteils* über das geschöpfliche Sein".⁷

Is deze laatste uitspraak niet precies het tegendeel van de vorige uit de *Römerbrief*? Nee, ze ligt geheel in de dynamische lijn daarvan. Het gaat namelijk hier niet om "die *erschlichene* Vorstellung einer Vorsehung". "Erschlichen" is de rechtvaardiging van de schepping, als zij een antwoord wil zijn op onze vraag naar de zin van het bestaan. "Das Licht des Schöpfers steht weder objektiv noch subjektiv zur Verfügung des Geschöpfs. Es leuchtet den Deutungsversuchen der Optimisten, der Pessimisten und der Zweifler gegenüber in eigenen Kraft und Art. Er lässt sich weder anzünden noch auslöschen... Es leuchtet aus sich selbst und auch, dasz sein Leuchten gesehen wird, ist immer sein eigenes Werk".⁸

Gezuiverd inzicht

Nu, wij mogen ons verheugen dat zo grote partijen van zuivere theologie een zekere doorwerking hebben onder de lezers van dit blad voor Evangelie en Cultuur.^{iv} Laat ik er maar een paar noemen, die verband houden met het beleven (maar doen wij dat?) en het doordenken (maar kunnen wij dat?) van het bittere raadsel van de goede schepping. Nu, wij realiseren ons dat in het Oude Testament het lijden (minder aan de schepping, dan aan de geschiedenis) tot een klacht, ja soms tot opstandigheid leidt, die wel schijnt in mindering te komen van de vroomheid, maar *niet* van het geloof. Wij zien in dat, naar het Bijbels getuigenis, er niet vanzelfsprekend een verband is tussen zonde en lijden *in concreto*. Wij hebben verstaan dat de dood wezenlijk tot de goede schepping behoort en slechts door de diskwalificatie van ons verkeerde leven van Godswege als gericht ervaren wordt. Wij zullen zeker niet meer moeilijkheden ondervinden bij de "dagen" van Genesis^v, niet zozeer omdat wij van schoolmeesters eindelijk dichters zijn geworden, maar omdat het ons evident is dat over de prehistorie niet anders dan mythisch gesproken kan worden. Bij deze laatste kleine opklaring (maar voor duizenden nog altijd nieuw en nodig) voegen zich vele lichtbuien over andere Bijbelse verhalen en hun zin. Maar dit is buitenwerk, wat belangrijk is dat is het onderwijs in de "heilige leer". Daarvan hebben wij iets ontvangen.

Wij hebben geleerd dat "*Almacht*" *geen Bijbelse notie is*, maar een abstractie waarin de ware macht over het al niet in het gezichtsveld komt. We hebben verstaan dat het veel geciteerde woord over de musjes^{vi} duidt op de liefde in de bewaring, begeleiding en uitleiding van de mens als schepsel, en in het bijzonder, tegen de discipelen gezegd, slaat op de risico's van het apostolaat. Wij hebben geleerd dat de Schrift geen *theodicee* kent en dat deze binnen

⁷ Vert.: Gods betuiging van zichzelf (in het verbond, in Jezus Christus) en het geloof daaraan is niet de onderstreping van een beoordeling van het schepsel door zichzelf, niet de hypostasering (verbeelde verzelfstandiging) van een menselijke mening, maar dwars tegen de uiteenlopende, concurrerende menselijke meningen in de openbaring en erkenning van het goddelijke oordeel over het creatuurlijke zijn (namelijk dat het goed is).

⁸ *A.a.O.*, S. 422. Vert.: Het licht van de Schepper staat objectief noch subjectief ter beschikking van het schepsel. Tegenover de pogingen tot interpretatie door optimisten, pessimisten en twijfelaars straalt het in eigen kracht en op eigen wijze. Het laat zich ontsteken noch uitdoven... Het straalt uit zichzelf en ook dat zijn schijnsel wordt gezien is steeds zijn eigen werk.

haar *circulus veritatis* ook structureel onmogelijk is.⁹ Wij hebben geleerd dat in de kennis van God de weg noodzakelijk van het *bijzondere* naar het algemene gaat, dat eerst ergens iets moet worden ontmoet, dat uit te gaan van algemene begrippen hier voor hart en lever dodelijk moet zijn.

Wij hebben ingezien dat God de chaos uitsluit en dat “chaos” slechts een woordteken is voor een beleving van ondoorgrondelijkheid en zinneloosheid. Wij begrijpen enigszins dat en waarom het getuigenis met de *chiffres* van “schepping” en “verzoening” alleen gehoord kan worden krachtens een creatieve *tegenwoordigheid*, die in het heden ons overweldigt. Van het grootste belang is dat wij hebben leren zien hoe de schepping voor het geloof een *afgeleide*, een secundaire aangelegenheid is en dat op haar *zijn* wordt *gepreludeerd* in de geschiedenis van de heilsdaden Gods, in de “Bijbelse geschiedenis” waarin wij Hem ontmoeten kunnen, die retrospectief ook de dader van het oerinitiatief moet zijn. Wij hebben begrepen dat de volg- en rangorde in de weg van de kennis omgekeerd is aan die van het Godsgebeuren. Het is met name de concrete uittocht uit het diensthuis die de concrete scheppingsdaden van de oertijd deed vermoeden en beseffen. Het was de reddende nabijheid op de woestijntocht die tot het verstaan van de voorzienige trouw en wijsheid in heel het leven en in heel de wereld heeft ingeleid.

Noodzakelijke ommekeer

Kortom: wij hebben aardig geleerd het Bijbels ABC te spellen mede door de voortreffelijke reeks *Bijbelse verkenningen* over het Oude Testament in *Wending*. En als zulk lezen dan toch niet fungeert? Zou het niet komen doordat wij de moed niet hebben om in ons eigen leven die *radicale ommekeer* in de Godskennis door te voeren die onze vragen van de grond af verandert en ons voorbehoud opheft? We zouden toch eigenlijk niet meer van anderen op kunnen denken, anders dan spelenderwijs. In ernst zouden wij ervan moeten uitgaan dat God in zijn deugden (gerechtigheid, wijsheid) niet zozeer het object als het *subject* van de Waarheid is. “Wie zal het begrijpen? Wij zal het uitspreken? Wat is het dat in mij oplicht en mijn hart doorboort, zonder dat te verteren? Ik ben ontsteld en ik ontbrand, ik ben ontsteld in zover ik hem ongelijk ben, ik ontbrand in zover ik hem gelijk ben” (Augustinus, *Confessiones* XI, 1). Dit wijst op de ernst van het leven, waarin ik de gevraagde, ja de “*in Frage Gestellter*” word, en het is genade! Want in dit gebeuren is God mij geen vreemde, maar de majesteit van de liefde, die mij met al mijn vragen *opneemt*. Oorsprong van het vragen is hier niet de twijfel, laat staan de vertwijfeling, maar het geheim van het mens-zijn, dat omvat ligt in het andere, totaal *überlegen* geheim van *Zijn* subjectiviteit, van *Zijn* vragen en Zijn nabijheid *in* dat vragen.

In zake “het bittere raadsel” worden wij daar uitgenodigd te *horen*, dan pas te *kijken*, de acte van de Schepper te verstaan vóór we naar de wereld overgaan, Gods scheppen als pure, soevereine weldaad te beamen, omdat het de realisering en de rechtvaardiging van het schepsel is. Juist omdat zulke kennis geheel buiten het vermogen van de mens als vragende ligt, daarom bewegen we ons daar zo eigenaardig buiten en boven de sfeer van de twijfel.

⁹ Zeer goed ontwikkeld bij Gabriel Marcel, *Journal métaphysique*, p. 65s. Zie K.H. Miskotte, *Bijbels ABC*, 1942.

Schepping als Gods eigen probleem

Hetzelfde geldt van de *vraag naar de goede schepping*. Die vraag kan niet opkomen of is als zij opkomt tegelijk beantwoord. “Die Einführung des *Gottesgedankens* genügt (nicht). Der Begriff eines gütigen Gottes könnte auch hier bloß der letzte und höchste Ausdruck der *Wertung* sein, in der wir von irgend einem zufälligen Ort her mit irgend einem willkürlich gewählten Maszstab messend die Rechtfertigung des Seins von uns aus meinen vollziehen zu können. Oder: der letzte und höchste Ausdruck unseres *Begehrens* dieser unserer Wertung den Charakter der Absolutheit, unserer Rechtfertigung des Seins kategorischen Nachdruck zu verleihen. Oder schliesslich: der letzte und höchste Ausdruck der Sicherheit in der wir, *unsere Wertung in der Tat verabsolutierend*, bei unserer Beurteilung des Seins zu Werke gehen zu können meinen... Wie aber soll die Kraft dieser Versicherung grösser sein als die intendierte Kraft unseres Wertens, Begehrens und Meinens?... Sie bleibt... ein Moment des Selbstgesprächs. Die Gottheit ist eben auch in dieser Hinsicht doch nur der ungeheure Hohlspiegel... der (menschliche) Geist selber (befindet sich) nicht über, sondern in der Dialektik des Ja und des Neins... immer so, dass er dem Ja zunächst den Vorzug geben möchte, aber auch immer so, dass er dem Nein mindestens auch Raum geben muss, nie so dass er sich mit der zu einem Leben in Vertrauen notwendigen Gewissheit an ein eindeutiges Ja zu halten vermöchte”.¹⁰ Het schepselmatige zijn heeft een lichte en een donkere zijde. De eerste wekt tot een beaming, die in overeenstemming met onze levenswil staat, maar ze is *niet ident* met het ja van de Schepper, hoewel ze op haar wijze geldig is. Rechtmatig is ook het negatieve oordeel, maar het kan niet ident zijn met Gods oordeel. Zijn zelfbetuiging is niet gebonden aan de lichtzijde noch aan de donkere zijde. Barth wendt zulk inzicht onmiddellijk in het praktische, naar het existentiële. Enerzijds (wij kunnen slechts weinig citeren) bijvoorbeeld zegt hij: “Es ist also das ‘Geh aus mein Herz und suche Freud...’^{vii} nicht nur ein Konzession, nicht nur eine Erlaubnis, sondern ein *Befehl*. Vor der Heiligkeit Gottes hat sich nicht der zu schämen, der immer noch lachen kann und immer wieder lachen muss, sondern der, *der sich erlaubt hätte, sich das Lachen ernstlich vergehen zu lassen* und vor allem der, der nun wirklich auf ein wehmütig ironisches Lächeln herunter gekommen

¹⁰ *A.a.O.* [KD III/1], S. 420f. Vert.: Het invoeren van de Godsgedachte is niet voldoende... Het begrip van een “goede” God zou ook hier het laatste en hoogste middel kunnen zijn om het waardeoordeel tot uitdrukking te brengen waarmee wij vanuit een of ander toevallig standpunt en met de een of ander toevallig gekozen maatstaf de rechtvaardiging van het zijn van *ons* uit menen te kunnen voltrekken. Of: de laatste en hoogste uiting van ons verlangen om aan dit waardeoordeel het karakter van absoluteitheid en aan onze rechtvaardiging van het zijn een categorische nadruk te verlenen. Of ten slotte: de laatste en hoogste uitdrukking van de zekerheid waarmee wij, ons waardeoordeel inderdaad verabsoluterend, bij onze beoordeling van het zijn te werk menen te kunnen gaan... Hoe zou de kracht van deze garantie echter groter kunnen zijn dan de kracht van ons oordelen, verlangen, menen?... Zij blijft een onderdeel van ons gesprek met onszelf... De godheid is immers ook juist in dit opzicht nu eenmaal slechts de reusachtige holle spiegel... de menselijke geest zelf bevindt zich niet boven, maar in de dialectiek van het ja en het neen... steeds zo dat hij aan het ja direct de voorkeur zou willen geven, maar ook steeds zo dat hij aan het neen op zijn minst óók ruimte moet geven en nooit zo dat hij zich met de zekerheid, die nodig is voor een leven in vertrouwen, aan een ondubbelzinnig ja zou kunnen vasthouden.

wäre”.¹¹ Anderzijds: “Vor (Gottes) Güte hat sich... der durchaus nicht zu schämen, der nun eben weinen muss und weinen will. Vor ihm hätte sich der zu schämen, der sich das aus irgend einem falschen Stolz verwehren würde oder vielleicht auch einfach aus Mangel an Einsicht dessen noch nicht oder nicht mehr fähig wäre. Gerade das ist das Letzte, was geschehen darf, dasz man sich dem Jammer des Daseins entziehen dürfte. Gerade das wäre der schwerste Fluch, der Einen treffen könnte, wenn er sich (dem Jammer) wirklich entziehen könnte, und (der Fluch) wäre dann doppelt schwer, wenn er seiner in einer schmerzlosen *Temperierung* von Freude und Leid Meister zu werden vermöchte”.¹² De wijze van vragen die hier ontstaat – namelijk in het ogenblik der verlichting, niet als een eigenschap of gedragspatroon van de christenen – berust daarop dat wat ons wedervaart in de schepping niet als zodanig een onmiddellijke bedoeling, daad, gezindheid van God openbaart. Immers ook het zelfgetuigenis van het bestaan is in zichzelf niet zo duidelijk dat onze conclusies dwingend zouden kunnen zijn. Maar afgezien daarvan: het licht en het donker van de schepping en van ons verstaan zijn nooit het licht en donker van God. De wezenlijke waarheid van God is lichtende in haar eigen licht. Zij stelt telkens andere indirecte getuigen (indirect omdat ook zij maar schepselen zijn). Dat geldt ook van het zwijgen of het negatieve gehalte van de schepselenwereld. “Es ist die uns durch (die Geschöpfung) vermittelte Traurigkeit, in die (Gott) uns stürzt, indem er sich unser annimmt, um uns fröhlich zu machen”.¹³ Het goddelijk scheppen dat ons het heerlijk geheim van “*das reine Werden*” toekeert, kan nooit wereldbeschouwing worden omdat het in zichzelf reeds opgenomen is in een laatste geheim, namelijk dat van de Liefde, van het verbond, waardoor wij het bestaan zelf als opperst wonder verstaan en dit wonder als de waarborg dat het zijn van de creatuur het goed zijn insluit: namelijk de bestemming en het vermogen *met God samen te zijn*, hem te antwoorden, hem lief te hebben metterdaad, met hem samen levende te zijn als zijn schepsel, genoot en gezelschap, ja als zijn zoon, zijn kind het “Godsbewijs” te zijn.

Dit leven verkondigt de eer en waardigheid van het schepsel, maar ook zijn bedreiging, omdat het in zichzelf “niet niets, sondern Etwas, aber Etwas am Rande des Nichts”¹⁴ blijft. Van een “bitter raadsel” kan men niet spreken voor zover men hoort en gelooft dat God zich tot subject van beide aspecten van het bestaan heeft gemaakt, gelijk het openbaar is in de

¹¹ A.a.O., S. 424. Vert.: Het “Ga uit mijn hart en zoek vreugde” is niet alleen maar een concessie, maar een bevel... Voor de heiligheid van God hoeft niet hij zich te schamen die nog altijd kan lachen en die altijd weer moet lachen, maar hij die het zich gepermitteerd zou hebben zich het lachen voorgoed te laten vergaan en bovenal hij die helemaal naar het peil van een weemoedig ironisch glimlachen afgezakt zou zijn.

¹² A.a.O., S. 427. Vert.: Voor Gods goedheid hoeft hij zich helemaal niet te schamen die nu eenmaal moet schreien en wil schreien. Voor Gods goedheid zou hij zich moeten schamen die zich daar uit een of andere valse trots tegen zou verzetten of die daartoe misschien ook gewoon uit gebrek aan inzicht nog niet of niet meer in staat zou zijn. Dat is nu juist het laatste wat gebeuren mag: dat men zich aan de misère van het bestaan zou onttrekken. Dat zou nu juist de zwaarste vloek zijn die iemand zou kunnen treffen: wanneer hij zich aan de misère werkelijk zou kunnen onttrekken, en de vloek zou dan dubbel zwaar zijn als hij in staat zou zijn die in een pijnloze tempering van vreugde en leed de baas te worden.

¹³ A.a.O., S. 428. Vert.: De droefheid die door de wereld van het geschapene tot ons komt is niet op zichzelf en als zodanig identiek met de droefheid waarin God ons neerwerpt, doordat Hij voor ons zorgt om ons vrolijk te maken.

¹⁴ A.a.O., S. 430.

uiterste vernedering en verhoging van zijn Zoon. “*Indem* Gott es erträgt zu sein was wir sind und wie wir sind, trägt er uns.”¹⁵ “*Vor* unserem Jauchzen und Seufzen war das seinige.”¹⁶ Vóór het licht ons verheugen en het donker ons kwellen kon, heeft hij van beide geweten. Hij heeft beide gescheiden en zo met elkaar verbonden. Zo is de schepping, kras gezegd, niet ons maar Gods eigen probleem. Dat betekent vooral niet dat het toch weer in het donker van een verborgen raadsbesluit zou worden afgeschoven. Jezus Christus is immers openbaar, heeft een openbare geschiedenis. We behoeven niet een heimelijke, donkere wezensgrond in God te postuleren, waarvan wij niets weten, noch zouden kunnen weten. De Waarheid en de Liefde verschuilen zich niet achter Kruis en Opstanding, ze zijn daarin aanwezig en openbaar, zij verwijzen naar geen hogere achtergrond, geen diepere diepten, geen zwevend midden, geen eeuwig voorbehoud. “Es gibt eine Durchsichtigkeit, es gibt einen Sinn, es gibt eine Vollkommenheit der geschöpflichen Unvollkommenheit. Sie hat (diese Vollkommenheit) nicht aus und in sich selber. Sie hat sie aber zum vornherein mitbekommen dadurch, dass Gott sie in seinem Sohn uns zugute zu *seinem eigenen Kleid, ja zu seiner eigenen Natur, bestimmt hat*. Sie ist von daher – als die Unvollkommenheit, die sie ist, ja als die sie gerade von daher hart und streng sichtbar wird – geheiligt, gesegnet, bejaht, zu Gottes eigenen vollkommen Wesen in Beziehung gesetzt.”¹⁷ Zoals men ziet, gaat het in de theologie die het gebed begeleidt en die in de aanbidding mag uitmonden, om de trouw van onze geest uit één apriori te leven, om de standvastigheid daarvan vast te houden als aan de immanente logica van Gods zelfbetuiging, om in helder herkennen te laten gelden wat voor ons gedaan is, om de vreugde die opgetogen raakt over het reeds voltogen werk. Vandaar dat Barth – die wij hier voor één keer eens wat uitvoerig wilden weergeven, hoewel het toch zeer gebrekkig uitvalt – het stuk over de schepping (als zelf de acte der rechtvaardiging) eindigt: “So ist es uns verboten zur Linken oder zur Rechten falsch, d.h. eigenmächtig oder ohnmächtig zu reden... (das Geschöpf) ist gebunden, indem es von allen Vorurteilen frei gemacht ist: gebunden, vorurteilsfrei zu denken und für die vorurteilslose Freiheit ein zu treten... Für dieses Geschöpf gibt es nur die *große Offenheit* für die ganze Wirklichkeit in ihrer doppelten Bestimmung... nur das *große Vertrauen* der ganzen Wirklichkeit gegenüber... Wir sind in einem Kreis, in dem wir uns wohl bewegen dürfen und müssen, den wir aber nur in einer Richtung durchlaufen und den wir nicht mehr verlassen können... Wir brauchen dessen bloß eingedenk zu sein, um zu bemerken: die dem christlichen Glauben geschenkte Erkenntnis von der Rechtfertigung, von der Vollkommenheit des Daseins ist eine *unerschütterliche Erkenntnis*.”¹⁸ Alle menselijke problematiek die afgeschoven wordt op de

¹⁵ A.a.O., S. 438.

¹⁶ A.a.O., S. 435.

¹⁷ A.a.O., S. 438. Vert.: Er is een doorzichtigheid, er is een zin, er is een volmaaktheid van de onvolmaaktheid van het geschapene. De onvolmaaktheid van het geschapene heeft deze volmaaktheid niet uit en in zichzelf. Zij heeft die echter van meet af aan meegekregen doordat God haar in zijn Zoon ten bate van ons tot zijn eigen kleed, ja tot zijn eigen natuur heeft bestemd. Van daaruit is zij – juist als onvolmaaktheid; juist van daaruit treedt ze immers onverbiddelijk en streng als zodanig aan het licht – geheiligd, gezegend, beaamd, in betrekking gebracht tot Gods eigen, volmaakte wezen.

¹⁸ A.a.O., S. 445f. Vert: Daarom is het ons verboden naar links of naar rechts onjuist, d.w.z. eigenmachtig en machteloos te spreken... Het schepsel is gebonden, doordat het van alle vooroordelen vrij is gemaakt:

aard en het bestand van de (inderdaad “gegeven”) wereld is “*eine Verleumdung der Schöpfung*” te noemen.

Het bittere raadsel van de geschiedenis

We konden maar iets doorgeven van hetgeen ons in goede theologie eenvoudig aangeboden wordt, het was maar een fragment, maar het mag en moet elementair vaststaan. Ook omdat alleen zo een grondslag is gelegd (in de bezinning) voor een wijze van vragen die weer van gans andere orde is. Wanneer we in aanmerking nemen dat de *moderne literatuur* in haar meest representatieve vorm schijnt te blaken van Godshaat, van onbehagen in de wereld, van wanhoop aan de mens en dat wij daarin vaak onze meest eigen gevoelens menen beleden te vinden, dan moet er nog een ander probleem zijn als het “bittere raadsel” van de schepping of het dubbelaspect van licht en donker dat de wereld ons toont, namelijk dat van de *geschiedenis*, dat is: van de vrijheid en van de schuld. Wij menen allen dat de geschiedenis onder Gods regering niet gezien kan worden als gerechtvaardigd. Maar dit gevoel veronderstelt juist de boven aangeduide leer van de schepping. Tegen *haar* achtergrond heeft protest zin. Dan is het geen optornen tegen het bittere raadsel van de *schepping*: we zijn in een andere wereld, waar nu inderdaad de raadselen onoplosbaar worden, waar nu inderdaad het menselijk denken aan bezwijkt en radeloos wordt. Wil de rede rechtens de radeloosheid ernstig nemen, dan moet zij de werelden niet verwarren, anders vervalt de “*unerschütterliche Erkenntnis*”, tegen de achtergrond waarvan eerst een echt, nieuw vragen opstaat. Is het geen *nieuw* vragen, dan is het een onmogelijk vragen, dat ook de eerste antwoorden moet herroepen, dat intussen de grond en rechtvaardiging vormt van de wijze van vragen die hier geldt. We kunnen en mogen in dit artikel niet verdergaan met een soort, uiteraard vluchtig, theologiseren, hoewel dit denken en beraad voor ieder modern mens een goede kuur zou zijn. We gaan niet “verder” dan het “stuk” van de schepping, omdat het thema van dit nummer niet “verder” gaat.

Laat mij slechts aanduiden wat aan de orde zou moeten komen: de leer van de voorzienigheid en de vrijheid van het “nietige”, van het demonische en van de zonde. En de raadselen, de impasses, de geheimen zijn alleen dan echt en zuiver, ondanks de pijn of zelfs door de pijn helder te zien, wanneer niet alleen God als de eeuwige Goedheid wordt gekend en beleden maar ook de schepping als door en door goed en wonderbaar naar alle zijden, in alle lagen, in alle hoeken. En deze ingewijde wijze van vragen herstelt de orde van ons beraad door noch aan God noch aan de schepping toe te schrijven wat tot het *drama* van de geschiedenis behoort.

gebonden om onbevooroordeeld te denken en voor de onbevooroordeelde vrijheid op te komen... Voor dit schepsel bestaat alleen maar de grote openheid voor de gehele werkelijkheid in haar beide aspecten (van licht en donker)... Alleen maar het grote vertrouwen tegenover de gehele werkelijkheid... We bevinden ons in een cirkel, waarin we ons wel mogen en moeten bewegen, maar die we slechts in één richting doorlopen en die we niet meer verlaten kunnen... We behoeven daaraan alleen maar te denken om te bemerken: de aan het christelijk geloof geschonken kennis van de rechtvaardiging, van de volmaaktheid van het bestaan is een kennis die door niets geschokt kan worden.

Het klinkt, zo gezegd, zo didactisch dor, het is niettemin naar de bedoeling een rekenschap, die het rechte vragen, de rekenschap tot aan de grens van de radeloosheid ondersteunt en loutert. Het zijn de vragen die uit de “aanvechting” groeien en opstaan, het zijn de *vragen van Israël*, het zijn als zodanig de vragen die de goede schepping en het verbond ons ten goede vooronderstellen. Ik denk aan de psalmen, bijvoorbeeld het begin van Ps. 69: “Verlos mij, o God, want de wateren zijn gekomen tot aan de ziel, ik ben gezonken in grondeloze modder, waar men niet staan kan, ik ben gekomen in de diepte en de vloed overstroomt mij, ik ben vermoeid van roepen, mijn keel is ontstoken, mijn ogen zijn bezweken, omdat ik ben hopende op mijnen God”.

Ik denk aan Job, aan de Asafs-psalmen^{viii}, aan Prediker en vooral aan de Klaagliederen, waarin een gans volk (en niet slechts de enkeling) spreekt, spreekt op zo persoonlijke wijze bij de ondergang van de heilige stad en de verschrikkingen die door de wending van de geschiedenis over het geloof heen golven: “Hij heeft mij woest en ziek gemaakt den gansen dag”¹⁹; “maak u op, maak geschrei des nachts in het begin der nachtwaken, stort uw hart uit, voor het aangezicht des Heren als water; hef uw handen tot Hem op voor de ziel van uw kinderkens, die in onmacht gevallen zijn van honger, vooraan op alle straten”.²⁰ “Hij heeft mij met bitterheden verzadigd, Hij heeft mij met alsem dronken gemaakt. Hij heeft mijn tanden met zandsteentjes verbrijzeld. Hij heeft mij in de as neergedrukt. Gij hebt mijn ziel verre van de vrede verstoten, ik heb het goede vergeten”.²¹ “So sprach ich: Schwand meine Dauer und mein Erhartes, vor IHM her, musz das Gedenken meines Elends und meines Schweifens, der Wermut und des Giftzeugs, gedenken, gedenken meine Seele und in mir sinken”.²² En in de reden van Agur: “ich mühte mich ab um Gott, ich mühte mich ab um Gott und bin zu Ende. Zu stumpf bin ich, um ein Mensch zu sein und Menschenverstand besitze ich nicht. Und Weisheit habe ich nicht gelernt, so dasz ich den Heiligen zu erkennen vermöchte”.²³

Echtheid en verwarring van het seculiere klaaglied

Als dat geen literatuur is, maar belijdenis vanuit de uiterste aanvechting, dan zien wij de literatuur van onze dagen, die hier en daar de religie vervangt²⁴, als een seculiere vorm van de Klaagliederen. Maar alle noties en vragen zijn nu uit hun hiërarchie gestoten, de begrippen en beseffen lopen dooreen: God en het noodlot, de schepping en de geschiedenis, de voorzienigheid en “*das Nichtige*”, aandrift en denken, geweten en gebod, onmacht en onheil – en wat er rest van de noodzakelijke, zakelijke onderscheidingen is uit het lood geslagen, zodat een echt vragen, voor zover wij zien, niet opkomt omdat het zich

¹⁹ Klaagl. 1: 13 (Statenvertaling).

²⁰ Klaagl. 2: 19 (Statenvertaling).

²¹ Klaagl. 3: 15v. (Statenvertaling).

²² Klaagl. 3: 18v. (vert. Buber).

²³ Spreuken 30: 1v.v. (vert. Barth zie KD IV/2, 480).

²⁴ “For a large and increasing number of people in our time the active agent in shaping their view of life is not religion-philosophy but imaginative literature - in the widest sense, poetry” (Graham Hough, *The Listener*, 2 May 1962).

verwart en niet gericht kan worden. Dat kwam natuurlijk niet van vandaag of gisteren over ons, onbewust waren de voorgaande geslachten reeds behept met dezelfde verkering die nu in de moderne literatuur zijn *residuum* en zijn *depositum* heeft gevonden. Daarover kunnen wij de verontwaardiging en de zorg van Zinzendorf wel (ten naaste bij) begrijpen: “es ist ohne Zweifel je und je durch Satans Anstalt geschehen, dasz die Wahrheiten die den Kindern Gottes ins Ohr gesagt worden public und theologisch Themata geworden... Das grosze Geheimnis... das die Aposteln den Gemeinden anvertraut haben, das hat man zur allgemeinen Theologie und zum *Futter fürs Vieh* gemacht”²⁵, een uitspraak die ongetwijfeld op de vulgaire orthodoxie van zijn dagen slaat, maar zich wettig uitbreiden laat over het dito liberalisme, monisme en nihilisme. Hetzelfde bedoelt Bonhoeffer, wanneer hij opkomt voor de “*Arkandisziplin*”, die men niet moet uitdragen als een *algemene* waarheid. Juist in een “mondig geworden” wereld zou dat fataal zijn omdat de bedoelde wijsheid van de goede kerkelijke traditie, plotseling ingebracht in een diffuus levensgevoel dat van wanorde leeft, de verwarring alleen maar groter kan maken. Want de vragen die wij meegezogen in de menigte van de nihilistische stemmingen stellen, missen de ernst van de veronderstellingen die hen tot ernstige vragen aan God zouden kunnen maken, die ze tot de ware radeloosheid en de wanhoopskracht van de aanvechting zouden kunnen verdiepen en verheffen.

Aanvechting

Nu zou het onze taak zijn deze wijze van vragen te zuiveren door over het drama van de geschiedenis, over de co-existentie van God met de wereld, over de vrijheid en over de zonde een soortgelijke, zij het korte verhandeling te geven als we over de schepping beproefden. De ruimte laat het ditmaal niet toe. Strikt genomen werd het ons ook niet gevraagd. Want *deze* wijze van vragen is nog niet aan de orde, als we over “het bittere raadsel van de goede schepping” spreken. Wel moet gezegd dat *alle voorgaande vragen* (ook die van de wetenschap) mede zouden spreken in een nieuw verband, in een nieuw “*invoegingskader*” (Loen) en in die zin potentieel van meet af aan de orde waren en verder aan de orde blijven.

Welke bijzondere spits hebben de Klaagliederen van de gemeente *in deze tijd*? Ik denk dat het de aanvechting is over de doorbraak in de geschiedenis van de epidemische neurose. Ik denk dat de geesteszieke agressiviteit ons tot de vraag brengt: komt er dan nooit een eind aan het moorden en martelen dan in het moordende vergeten en in de martelende justificaties? En verder, wat ontmoeten wij daar op de *hoogtepunten* van de empirische geschiedenis: zijn het niet de knooppunten van de zonde? En wat is zonde? Ach geen overtreding van dit of dat, gelijk het intellect van fatsoensrakers – dat eigenlijk een sufferdje is – zich in gemoede voorstelt.

Is het niet een onoverwinnelijke weerzin tegen God? Een weerzin die het meest raast tegen Jezus Christus (ach nee, niet tegen de idealist, de profeet, “de prediker” van de liefde – hoewel hij bespottelijk is, weerlegd en *ad absurdum* gevoerd – maar juist tegen God, die in

²⁵ Zeyster Reden, 1746.

hem onuitwisbaar geschiedenis heeft gemaakt, en in deze geschiedenis op ons toetreedt met zijn genade. Daar schijnt zich alles in de gevechtlijn te stellen tegen Hem.

En verder, is er niet te vragen: wanneer men het grondverkeerde dat ons kwelt dan niet in de schepping mag zoeken, wanneer in al onze aanvechting toch geen gedachte mag voorkomen die “eine *Verleumdung der Schöpfung*” zou zijn, waar komt die weerzin zelf vandaan? Het zit zo diep, het is zo onuitroeibaar dat men het wel moet denken als het meest eigene van de geschapen menselijke natuur. Valt het dan toch niet op God terug, als het onze natuur is? En wanneer deze “natuur”, vermenigvuldigd met tienduizenden, de geestelijke, politieke en militaire macht heeft, wat zou God in de geschiedenis kunnen doen “zur *Entmächtigung der Macht*” (W. Kütemeyer)? In de gang van de Zoon om eeuwig heil te bereiden in de menselijke geschiedenis kwam er een ogenblik dat het zich toebetrouwen aan de Vader in het overweldigd zijn door de Vader afbrak: “mijn God, mijn God, waarom hebt Gij mij verlaten?”^{ix} Wij weten het antwoord, wij hebben er bij geruchte iets van vernomen! Het is de wending, “de grote ommezwaai in het eeuwig treurspel” (Vondel).^x Eerst van hieruit kunnen we (soms) zeggen, dat “God licht is en dat er in het geheel geen duisternis is in Hem”.²⁶

In het vlak van de rekenschap kan men abstraherend vragen: “Misschien is het eigenlijke der geschiedenis dit dat wij het ook op grond van haar kern: het kruis en de opstanding van Christus nóg niet doorgronden. Dat wij haar ook niet op grond van het Woord in leven en denken kunnen realiseren? Is misschien juist deze onrealiseerbare rest het “wat” der geschiedenis? De verborgenheid van God die blijft, ook dan, als wij menen in het Woord reeds zijn verborgenheid verdisconteerd te hebben?” (Loen). Alles wat wij daarop antwoorden kunnen, is niet op hetzelfde vlak van rekenschap te zeggen of indien al in vormen van rekenschap toch wezenlijk een belijdenis, een vertaling van een kreet uit de diepten, het haast overmoedig doorgetrokken verlengde van een nauwelijks bevochten zege: “De geschiedenis is geen fatum; het Woord blijft niet achter bij God, de waarheid blijft niet achter bij het zijn... Woord en geschiedenis hebben hetzelfde bereik; de geschiedenis heeft geen fatum-overschot buiten het Woord; het Woord heeft geen onrealisabel, boven-tijdelijk overschot buiten de geschiedenis; juist het Woord geschiedt” (Loen).

Is het ons een weinig duidelijk geworden dat wat hier woedt in de gemeente een lijden is aan de geschiedenis van de volkeren, een wakker gehouden worden bij dagen en bij nachten door het “onmetelijke” onrecht en het mateloze leed? Is het ons duidelijk dat het *hier* om een wijsheid en een doelmatigheid gaat van erop of eronder? Dat het gemis van Gods tekenen daarin tot een besef van verlatenheid leidt? Is het ons duidelijk dat we hier niet te doen hebben met een nog zo radicale twijfel of vertwijfeling? Hier is de aanvechting, dat is: dat het geloof van de zonen Gods *in* hen bestreden wordt en ze gaan onder *omdat* ze geloven, omdat ze blijven hopen, omdat ze blijven bidden, omdat ze blijven denken aan de beloften die bezegeld waren, juist in schepping en verbond, van Godswege. Weer verwijst ik

²⁶ 1 Joh. 1: 5.

met diepe eerbied en dankbaarheid naar het werk van Barth, dat niet alleen theologie en filosofie bevat, maar ook ongehoorde mensenkennis en wijsheid en stichting in hoogste zin. Het stuk staat in ogenschijnlijk ander verband, het staat in *KD II/1*, § 27, die over de grenzen van de Godskennis handelt, draagt als titel “Die Wahrhaftigkeit menschlicher Gotteserkenntnis” en loopt uit op de overweging of zelfs deze aanvechting wezenlijk *ons* deel en *ons* lot is.

“Was heiszt Anfechtung *ursprünglich* und *eigentlich*? Nicht etwas von dem, was wir an uns selbst erfahren und erleben... sondern das was... dem Sohne Gottes in der Erniederung seines Mensch-seins in seinem Kreuzestod von Gott widerfahren ist... Und was heiszt *ursprünglich* und *eigentlich* Trost? Wieder nichts von dem, was wir als Bestätigung und Bestärkung an uns selbst erfahren, erleben und uns verschaffen können, sondern das, was... dem Sohne Gottes in der *Erhöhung seiner Menschheit*, in seiner Auferstehung von den Toten widerfahren ist... Das ist die Kraft unseres Glaubens, dasz Gott sich seines Sohnes im Fleische angenommen, dasz er diesen Menschen Jesus in Ewigkeit getröstet hat. Und in ihm hat er im voraus uns alle getröstet”.²⁷

Im voraus! Uns alle! Op deze wijze van vragen is dit het goddelijke antwoord dat wij onszelf niet geven kunnen, omdat de keel ons dichtgesnoerd is, omdat de adem ons uitgaat. Maar wat weten wij eigenlijk daarvan of niet de mens in zijn vernedering God machtiger looft dan in zijn grootheid, of hij niet in zijn verdrukking machtiger dan in zijn ontvouwing Hem eert, of hij niet in zijn angst meer voluit het goede schepsel is dan in zijn jubel en aan de rand van het Niets meer onmiddellijk God toegewend is dan in zijn onaangevochten dagen en in zijn bloeiend geloof.

En als aan de afkeer, waarvan wij spraken, bij vlagen ook wij deelhebben, als we dat met ontsteld hart ontdekken? “Il est plus facile que l’on croit de se hair. La grace est de s’oublier. Mais si tout orgueil était mort en nous, la grace des graces serait de s’aimer humblement soi même, comme n’importe lequel des membres souffrants de Jésus Christ...”^{28xi}

ⁱ Uit: *Wending* 17 (1962), 5/6 juli/augustus, themanummer over *Het bittere raadsel van de goede schepping*, 353-372. Miskotte heeft daar in zijn aanhef ‘Gods’ tussengevoegd. De teksten in dit themanummer zijn de bewerkte inleidingen van verschillende biologen, filosofen en theologen op een conferentie in het Eijkmanhuis van Kerk en Wereld in Driebergen, gehouden in mei 1961. Het doorbraakblad *Wending* combineerde begin jaren zestig vaak themanummers met themaconferenties op Kerk en Wereld, waar redactiesecretaris A.J. (Arjo) Nijk in die jaren als vormingswerker werkzaam was. De voetnoten in deze weergave zijn van de auteur zelf. Deze eindnoten zijn van de bewerker [WvdM].

²⁷ *KD II/1*, S. 286f. Vert: Wat betekent aanvechting oorspronkelijk en eigenlijk? Niet iets van datgene wat wij aan onszelf kunnen ervaren en beleven... maar dat wat... de Zoon van God in de vernedering van zijn mens zijn in zijn kruisdood van Godswege wedervaren is... En wat betekent oorspronkelijk en eigenlijk troost? Alweer niets van datgene wat wij als bevestiging en bekrachtiging aan ons zelf kunnen ervaren, beleven en onszelf kunnen verschaffen, maar dat wat... de Zoon van God in de verhoging van zijn mensheid, in de opstanding uit de doden is wedervaren... Dat is de kracht van ons geloof, dat God voor zijn Zoon in het vlees heeft gezorgd, dat hij deze mens Jezus in eeuwigheid heeft getroost. En in hem heeft Hij bij voorbaat ons allen getroost.

²⁸ Bernanos, *Journal d’un curé de campagne*. Vert: Het is gemakkelijker dan je denkt om jezelf te haten. Genade is het om jezelf te kunnen vergeten. Maar als alle trots in ons dood was, dan zou het de allergrootste genade zijn om jezelf nederig lief te hebben, als zomaar een van de lijdende leden van Jezus Christus...

ⁱⁱ George Gaylord Simpson, *The Meaning of Evolution*, 1949.

ⁱⁱⁱ *Nexus rerum*: verbindingen, de samenhang der dingen.

^{iv} Ondertitel van het tijdschrift *Wending*.

^v Bedoeld zijn de letterlijk begrepen scheppingsdagen van Genesis 1.

^{vi} Naar Mt. 10: 29, 31 en Luk. 12: 6-7.

^{vii} Eerste regel van een zomerlied van Paul Gerhard, in veel Duitse kerkelijke liedbundels opgenomen.

^{viii} Toegeschreven aan Asaf: psalm 50 en 73-83.

^{ix} Mt. 27: 46.

^x In: *Lucifer*, r. 1479.

^{xi} De toespraak van Miskotte die aan deze tekst ten grondslag ligt, heeft het een en ander teweeggebracht bij de deelnemers aan de conferentie, als we redactiesecretaris A.J. Nijk mogen geloven. Hij schrijft in een soort nawoord van het themanummer, 'Meditatie van een lezer', het volgende: "Korte metten met ons vragen maakt ten slotte Prof. Miskotte. Wat weten mensen nog van de goede schepping? De vraagstelling zal slechts stof geven aan hun vage uitingen van onbehagen. Voor de wetenschap bestaat de vraagstelling niet. Voor filosofie en religie alleen nadat men de hoedanigheden Gods op mens en natuur heeft overgebracht. De schepping is goed omdat God ons betúigt dat zij in haar licht- en schaduwzijde goed is: in zijn Zoon heeft Hij deze creatuurlijke werkelijkheid "ten bate van ons tot zijn eigen kleed, ja tot zijn eigen natuur bestemd" en ook de beaming van deze betuiging door de mens is nog Gods werk. Buiten deze goddelijke betuiging om zijn al onze interpretaties en waarderingen van wereld en leven, waarbij wij de goede schepping stéllen en/of ter discussie stellen, slechts een zinloos gesprek met onszelf. De schepping is Gods eigen probleem, dat echter in kruis en opstanding openbáár is. Eerst vanuit een radicale ommekeer in onze Godskennis is het echte vragen mogelijk, kan ook de aanvechting ontstaan. Wie vanuit het gelóóf in Gods goede schepping de dagelijkse werkelijkheid der mensen ervaart, stuit op het bittere raadsel, niet van de schepping, maar van de *geschiedenis*. En zelfs deze aanvechting en de troost die wij daarin ontvangen zijn niet in de eigenlijke en oorspronkelijke zin van óns, maar van de vernederde en verhoogde Heer. Pas zó ook van ons." Nijk vertelt hoe verschillende sprekers de vraagstelling bekritisieren. "De ene theoloog [J. Sperna Weiland] laat je [...] zien dat men er in de geschiedenis van de theologie niet is uitgekomen, de andere [H.J. Heering] dat het in de bijbel ánders staat dan je denkt. Alsof dit niet genoeg zou zijn, toont de filosoof [C.A. van Peursen] aan, dat het bij de goede schepping om een heel ander soort werkelijkheid gaat dan je geneigd bent te menen en als dat óók nog gezegd is, maakt een derde theoloog [Miskotte] je duidelijk dat er van je manier van vragen niets, maar dan ook niets deugt." *Wending*, o.c., 378v.